Winnaar

OM DE GAAFHEID VAN HET POLITIEKE ETHOS. WILLEM BANNING EN DE GRENZEN TUSSEN RELIGIE EN POLITIEK

MAARTEN VAN DEN BOS

Maarten van den Bos (1984) studeerde geschiedenis in Nijmegen en Amsterdam. Na zijn promotie in 2012 aan de UvA publiceerde hij onder meer een geschiedenis van Pax Christi Nederland. Op dit moment werkt hij als onderzoeker en docent aan de Universiteit Utrecht en is hij namens de PvdA lid van de gemeenteraad van Lingewaard.

De verhouding tussen religie en politiek is in Nederland een thema dat bij vlagen de aandacht opeist. Zo ook op 24 april 1986, toen in de nadagen van de door met name de kerkelijke vredesbeweging gedragen demonstraties tegen de plaatsing van kruisraketten in Nederland een gesprek plaatshad tussen twee vooraanstaande theologen. Dit gesprek van niet minder dan twee uur werd in zijn geheel uitgezonden op televisie. Edward Schillebeeckx en Harry Kuitert kruisten de degens naar aanleiding van de analyse van de verhouding tussen religie en politiek die beiden hadden neergelegd in kort tevoren verschenen boeken. Dat van Kuitert, *Alles is politiek, maar politiek is niet alles*, was de directe aanleiding. Hierin rekende hij af met de gedachte dat kerken 'aan politiek' moesten doen. De kerk 'verdubbelde' hier slechts wat anderen al deden en 'halveerde' daarmee zichzelf. Er zat veel meer in het christelijk geloof dan een aanzet tot het behoeden van de wereld voor een milieuramp of kernoorlog. Schillebeeckx bleek dit fundamenteel met Kuitert oneens. Op basis van gedachten ontwikkeld in zijn in 1977 verschenen boek *Gerechtigheid en Liefde* stelde hij dat het

juist ook aan de kerken was de politieke relevantie van het evangelie voortdurend naar voren te brengen.

Tijdens hun gesprek keken Schillebeeckx en Kuitert vooral terug op een periode waarin politiek en religie stevig met elkaar verstrengeld waren geraakt. Niet alleen binnen de vredesbeweging, maar binnen tal van andere maatschappelijke en politieke organisaties roerden christenen zich en was de politieke rol van kerk en geloof een belangrijk discussiethema. Op het moment van het gesprek leek het tij echter te keren. Naar het oordeel van een nieuwe generatie politieke leiders – Ruud Lubbers, Wim Kok – was het tijd voor een zakelijker manier van politiek bedrijven. Overtuigingen waren voor hen geen geloofsartikelen en politiek ging niet zozeer om ideeën als wel om oplossingen. Lubbers bijvoorbeeld benadrukte in menig optreden zijn katholieke achtergrond, maar benaderde politiek toch vooral als een vehikel voor het oplossen van maatschappelijke problemen. Het is niet voor niets dat juist in deze jaren ook in het publieke domein het begrip management haar intrede deed. Na een periode waarin politiek vrijwel gelijkstond aan ideologisch en levensbeschouwelijk geladen debat was het nu tijd op pragmatische basis een aantal maatschappelijke problemen op te lossen.

Dit alles werd onder de twee Paarse kabinetten in versterkte vorm voortgezet. In de woorden van columnist Hans Goslinga vormden deze kabinetten een 'machtsmachine die bezig was zonder veel scrupules de laatste resten van christelijk Nederland op te ruimen'. Goslinga keerde zich expliciet tegen de nieuwe Zondagswet, bij indiening waarvan het kabinet overigens expliciet aangaf christenen juist ook tegemoet te willen komen. Het ging hier wellicht dan ook meer om beeld dan realiteit. Tegelijkertijd lijkt er meer aan de hand. Zeker in beschouwingen achteraf was de paarse periode een tijd waarin met elke vorm van ideologie of levensbeschouwing in de politiek werd afgerekend. Misschien is daarom dat ene zinnetje uit de inmiddels beruchte Den Uyl-lezing van Wim Kok uit 1995 – over het afschudden van ideologische veren – zo blijven hangen. Het is een contrapunt geworden voor het huidig verlangen, zichtbaar zowel binnen als buiten de PvdA, om juist ideologische en levensbeschouwelijke elementen in de politiek weer een meer nadrukkelijke rol te geven. De politiek wordt daarbij aangesproken op het bieden van een uitzicht op de toekomst van de Nederlandse samenleving. Dit roept de vraag op hoe dat in het huidige tijdsgewricht zou moeten. Bij het zoeken naar een antwoord kan het werk van Willem Banning belangrijke handvatten aanreiken.

Rolvervaging

Vandaag de dag worden politici met enige nadruk aangesproken op drie taken. Deze zijn onderling sterk met elkaar verweven, maar dreigen in het huidige tijdsgewricht uit evenwicht te raken. In de eerste plaats wordt van politici verwacht dat zij zorg dragen voor deugdelijk bestuur. In de tweede plaats wordt verwacht dat zij opkomen voor soms hoogst individuele belangen. Dit brengt een fundamentele spanning met zich mee. Als gekozen vertegenwoordigers hebben politici immers zowel de taak de belangen van hun achterban te behartigen als het algemeen belang te dienen. Deze spanning is van alle tijden, maar wordt de laatste jaren groter doordat een derde taak steeds nadrukkelijker tot het domein van de politiek gerekend wordt: het schetsen van een samenhangende analyse van de morele

grenzen én toekomst van de samenleving. Politici worden geacht een visie te hebben en deze ook trouw te blijven. Zij moeten niet alleen opkomen voor belangen en zorg dragen voor deugdelijk en zorgvuldig bestuur, maar ook aangeven waarnaar we als collectief in een onzekere tijd op weg zijn. Dit geeft politiek een haast religieuze betekenis in die zin dat zij een taak krijgt toebedeeld die in het verleden vaak het domein van kerken was.

In het debat over samenhang en toekomst van de samenleving heeft de politiek als vanzelfsprekend altijd een rol gespeeld, maar een hoofdrol was dit nooit. Die lag, zeker in Nederland, bij het maatschappelijk middenveld. Vanuit verenigingen en organisaties werd de strijd om de grenzen en toekomst van de goede samenleving gestreden. Kerken en religieus geïnspireerde organisaties waren hiervan een natuurlijk onderdeel. Deze vanzelfsprekendheid is in de jaren zestig in het ongerede geraakt. Niet alleen omdat, zoals vaak wordt aangenomen, de kerkbanken leegliepen, maar vooral omdat religieuze leiders zelf in de jaren na de Tweede Wereldoorlog begonnen te twijfelen aan hun rol in het publieke domein. Er werd in de naoorlogse jaren in christelijke gemeenschappen een stevig debat gevoerd over de publieke rol van kerk en religie, een debat dat verschillende fases kende en pas in het midden van de jaren tachtig tot een afronding kwam. Conclusie leek uiteindelijk dat de rol van kerk en religie in het publieke domein was uitgespeeld: geloof was iets voor mensen zelf, bij voorkeur achter de voordeur beleden. Kerken stelden zich op als kleine gemeenschappen van zuivere gelovigen, vooral op elkaar betrokken. Hiermee echter verschraalde ook de publieke discussie over samenhang en toekomst van de samenleving. Nederland werd, naar de socioloog Hans Boutellier, een 'pragmacratie': een samenleving waarin het publieke debat zich vooral richtte op de dagelijkse praktijk. Toen na de millenniumwisseling echter met enige kracht een nieuwe ronde in het debat over samenhang en toekomst van de samenleving geopend werd, bleken traditionele kanalen om dit debat te voeren verdwenen. Daarmee begon het overvragen van de politiek.

Dit overvragen heeft betrekkelijk verregaande consequenties, omdat het heeft geleid tot het gevoel dat politieke partijen gehouden zijn onversneden vast te houden aan hun eigen verhaal. De traditionele taak van belangenbehartiging is een ongemakkelijke symbiose aangegaan met de verzwaarde plicht een visie op de samenleving te ontwikkelen. De Franse filosoof Marcel Gauchet heeft de paradoxale situatie van de politiek op een interessante wijze geanalyseerd. Enerzijds constateert hij dat er een verschuiving gaande is in de 'grondtoon van de democratie'. Van de gezamenlijke uitoefening van politieke macht door burgers is zij verworden tot het waarborgen van de rechten van individuen. Tegelijkertijd verwachten mensen van politici dat zij 'een visie' uitdragen en daaraan ook zo veel mogelijk vasthouden. Politiek is zo tegelijkertijd geïndividualiseerd én heeft een bijna religieuze betekenis gekregen. Hierdoor komt een traditionele taak van de politiek, te weten het tegen elkaar afwegen van belangen en het vinden van compromissen, onder druk te staan.

Rolverheldering

Het is wellicht meer dan ooit nodig enig realisme in wat de politiek vermag terug te brengen in het debat. Het is daarbij verstandig de hand diep in de eigen sociaaldemocratische boezem te steken. Sinds

het aantreden van het kabinet Rutte-Asscher ligt de PvdA intern overhoop over de vraag of het gevoerde kabinetsbeleid niet te zeer ingaat tegen de partijbeginselen. Hierbij helpt het niet dat het wetenschappelijk bureau onder de noemer *Van Waarde* een op zichzelf verstandig project is begonnen om deze beginselen opnieuw te onderzoeken door ze in het licht van de huidige tijd te doordenken, maar daarbij heeft nagelaten uit te leggen hoe de verhouding tussen beginselen en politieke praktijk altijd onder spanning staat. De smalle marges lijken wat al te zeer uit het oog verloren. Dit hangt naar mijn overtuiging mede samen met het te smalle referentiekader van het project: er is veel aandacht voor (en soms een verlangen naar) de jaren waarin de sociaaldemocratie in Nederland ontstond. Het einde van de negentiende eeuw staat centraal met de opkomst en ontwikkeling van de SDAP. Veel minder aandacht is er voor oorsprong en oprichting van de PvdA in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, wat wellicht mede de opmerkelijke afwezigheid van de naam Banning in het project verklaard.

Dit is een groot gemis omdat juist Banning in zijn denken veel aandacht had voor de spanning tussen levensbeschouwelijke of ideologische inspiratie enerzijds en de politieke praktijk anderzijds. In zijn schets van een personalistisch socialisme, onder de titel *De dag van morgen* verschenen in 1945, omschreef hij politiek als het eindpunt van een lange weg. Politiek was volgens Banning 'de vormgeving van maatschappelijke krachten onder leiding van zedelijke normen'. Die normen kwamen niet uit de politiek zelf voort, maar juist uit het maatschappelijk gesprek over het goede leven, over de samenhang en toekomst van de samenleving. Politieke partijen, zo merkte Banning op in een essay naar aanleiding van het tegenvallende resultaat van de PvdA bij de eerste naoorlogse verkiezingen, waren een soort wisselstations. Het was aan hen dit gesprek in zich op te nemen en te vertalen naar een programmatische politiek. Daarmee waren politieke partijen veel meer een schakel tussen levensbeschouwelijke en ideologische beginselen enerzijds en het bestuur anderzijds dan op zichzelf staande vormgevers van deze beginselen. Keuzes in politiek opzicht gingen wel terug op 'de laatste en diepste waarden, die wij in onze levensovertuiging belijden', maar waren zelf geen geloofskwestie.

Het is om twee redenen goed deze analyse opnieuw in herinnering te roepen. In de eerste plaats omdat ze ons terecht waarschuwt van de politiek geen uitputtende analyse over de toekomst van de samenleving te verwachten. Banning beleed een principieel pluralisme: een politieke partij kon bestaan uit mensen met een geheel verschillende levensovertuiging die elkaar vonden in een programmatische koers. De huidige neiging bij sommige leden van de PvdA het Van Waarde-project tot dogmatische lat te verklaren om partijgenoten eens flink de maat te nemen had hem met grote waarschijnlijkheid een felle reactie ontlokt: daar zijn wij niet voor opgericht. Levensbeschouwing – kerkelijk of niet-kerkelijk gefundeerd – en ideologie speelden bij de oprichting van de PvdA een voorname rol, maar waren een basis voor een programmatische politiek en geen eindpunt van het denken. In een tijd waarin religieus en ideologisch pluralisme ook in de samenleving in bredere zin onder druk staan is het niet onverstandig deze les in herinnering te roepen en op dit punt zou de PvdA zich wel wat meer rekenschap van haar ontstaansgeschiedenis mogen geven.

Belangrijker nog is dat Banning ons laat zien dat hier een taak ligt voor ons allen. In zijn gesprek met Kuitert wees ook Schillebeeckx daar nog eens op. Naar zijn stellige overtuiging hadden christenen de taak bij voortduring te waken voor 'de gaafheid van het politieke ethos', een taak die zij overigens gemeen hadden met alle mensen van goede wil. Dit impliceerde twee dingen. In de eerste plaats was het aan eenieder deel te nemen aan het gesprek over de toekomst van de samenleving en daarin zijn visie op het goede leven naar voren te brengen. Het gemak waarmee journalisten en intellectuelen van velerlei slag momenteel naar politici wijzen als het gaat om het formuleren van een visie op de toekomst van de samenleving is vanuit dit perspectief weinig verheffend. In de tweede plaats raakt de gaafheid van het politieke ethos ook aan de kunst van het compromis en roept zij op tot een herwaardering van het algemeen belang. Door de taakopvatting van de politiek weer meer in die lijn te formuleren ontstaat ruimte om het gesprek over de toekomst van onze samenleving daar te voeren waar het thuishoort: in alle straten en op alle pleinen, niet slechts op het Binnenhof.